

УДК 330.59

І. А. Жук,

к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник відділу соціальних проблем ринку праці,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

Я. І. Юрик,

к. е. н., с. н. с., доцент кафедри управління персоналом та економіки праці,
Національний університет харчових технологій

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

I. Zhuk,

Ph.D. in economics senior researcher, senior research worker of department of social problems of labour-market,
Institute of demography and social survey is the name of M.V. Ptukha NAS of Ukraine

Y. Yuryk,

Ph.D. in economics, senior researcher, associate professor of department of management a personnel
and economies of labour, National university of food technologies

QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION AS A RESULT OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE NATIONAL FOOD SECURITY STRATEGY

Досліджено теоретико-методологічні підходи до трактування сутності та змісту категорії "якість життя". Систематизовано та узагальнено умови та чинники якості життя населення.

Theoretical and methodological approaches to interpretation of the nature and content of the category of "quality of life" were investigated. Conditions and factors of quality of life of the population were systematized and generalized.

Ключові слова: якість життя, добробут, блага, соціальні індикатори.

Key words: quality of life, welfare, benefits, social indicators.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека, забезпечуючи фізичну та економічну доступність основних продуктів харчування, підтримку рівня життя в межах мінімальних державних стандартів (життєвий мінімум, мінімальна заробітна плата), представляє собою основу для формування системи відносин рівня та якості життя населення в країні.

Останнім часом в Україні, з метою визначення перспектив і стратегії розвитку держави, відбувається усвідомлення значущості проблеми якості життя. У щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України (2012 р.) необхідність підвищення якості

життя населення виділена як пріоритетний напрям державної політики. Якісні життєві умови, в яких проживає населення, є показником рівня соціального розвитку, необхідною умовою для успішної самореалізації індивідів, що, в свою чергу, призведе до подальшого вдосконалення різних сфер суспільного життя, оптимізації соціальної структури суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічним, методичним та прикладним питанням багатопланової проблеми якості життя населення присвячені дослідження багатьох вчених-економістів, як вітчиз-

Рис. 1. Структурна схема дослідження поняття "якість життя"

няних, так і зарубіжних, зокрема Дж. Гелбрейта, С.А. Айвазяна, В. Жеребіна, Д. Леонтєва, Є. Луценко, А. Ткачова, А. Тодорова, А. Субетто, М. Кизими, Е. Лібанової, Н. Парфенова, Ф. Узунова [4—8] та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Віддаючи належне теоретичній та практичній цінності попередніх наукових здобутків, питання дослідження якості життя та резервів її підвищення є актуальними і сьогодні. Крім того, трактування самої категорії "якість життя" залишається дискусійним як за кордоном, так і в нашій країні. Все це обумовлює необхідність подальших наукових пошуків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Теоретична підстава концептуальних інтерпретацій якості життя є еkleктичною сумішшю різних філософських, економічних, соціальних, політичних ідей та теорій. У найзагальнішому вигляді існуючі концептуальні інтерпретації можна розділити на два основних напрями (з урахуванням теоретико-світоглядного змісту, політичної спрямованості та методологічних підстав):

— об'єктивні підходи до якості життя, які зосередилися на розгляді таких компонент, як продукти харчування, житло, освіта тощо. Якість життя в межах зазначеного підходу визначається як стан соціального і фізичного (штучного і природного) навколишнього середовища, в якому люди намагаються реалізувати свої потреби;

— суб'єктивні ж підходи до якості життя зосередилися на розгляді ціннісних установок

і хвилювань. Елементами структури якості життя є самопочуття, задоволеність життям, щастя (чи комбінація цих елементів).

Об'єктивний підхід є найпоширенішим та визначає якість життя через параметри об'єктивних умов і процесів життєдіяльності. Його мета — якомога точніше виміряти рівень життя суспільства або групи людей на основі різноманітної статистичної інформації. Необхідно сказати, що досі в науковому співтоваристві не розроблений єдиний, загальновизнаний набір індикаторів для такої оцінки. Залежно від рівня розгляду і можливостей, в конкретному дослідженні можуть використовуватися до 1000 різного роду об'єктивних показників. На су-

часному етапі досліджень в оцінку якості життя включається досить широкий спектр індикаторів, використання яких часто не обґрунтоване і не може відображати явища, які характеризують якість життя людей.

Суб'єктивний підхід припускає, що справжнє значення якості життя відбито в суб'єктивних оцінках. Такий підхід передбачає визначення якості життя на основі соціологічних опитувань. Дійсно, дослідники досить часто стикаються з фактом, коли соціальні групи з різними об'єктивними характеристиками (демографічні характеристики, умови життєдіяльності, рівень матеріального добробуту і т.д.) майже не відрізняються між собою в оцінках якості свого життя. Одним з можливих пояснень цього факту є існування ряду опосередкованих змінних, які мають непрямий вплив, але, тим не менше, змінюють вплив об'єктивних характеристик. Вивчити цей процес можна тільки шляхом проведення соціологічних опитувань. Необхідно сказати, що в даному підході існує ще більше методологічних проблем, ніж у першому. Це і вибір критеріїв, за якими людина повинна оцінити якість свого життя, і питання про спосіб узагальнення отриманих висловлювань та оцінок, і проблема ситуативності відчуття задоволеності (незадоволеності) й факторів, що на нього впливають тощо.

При дослідженні сутності поняття "якість життя" (існуючі підходи до трактування останньої узагальнено та представлено в табл. 1), вчені та практики звертають увагу на необхідності виокремлення "вертикального" та "горизонтального" рівнів (просторів) аналізу цього поняття (рис. 1).

Таблиця 1. Варіанти тлумачення змісту поняття "якість життя"

Автор	Варіанти тлумачення
О. Тодоров [8]	Комплексна інтегральна характеристика стану людини в різних соціальних системах, що виражає ступінь його соціальної свободи, можливостей усебічного розвитку, сукупність культурних і духовних цінностей, представлених в його розпорядженні.
О. Субетто [7]	Одна з основних категорій, через яку відбивається сенс буття цивілізацій, держав, етносів, людства і людини, цільові функції соціальної та економічної політики. Якість життя уособлює собою синтез матеріальних і духовно-творчих сторін життя, рівень реалізації родових сил людини, його інтелекту, творчого сенсу життя
Л. Лева, Л. Андерсон [5]	Оцінка сукупності умов фізичного, розумового і соціального добробуту як їх розуміє окремих індивідів і окрема група населення
Л. Удогова [5]	Ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або певним стандартам
І. Еліссєва [5]	Узагальнююча соціально-економічна категорія, яка містить в собі не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, але і задоволення духовних потреб, здоров'я, тривалість життя, умови навколишнього середовища, морально-психологічний клімат, душевний комфорт
Г. Петропавлова [5]	Соціально-економічна, соціологічна категорія, яка відображає ступінь досягнення при сформованому рівні загроз всіх елементів встановленого стандарту життя населення
С. Аюшєєва [5]	Категорія, яка відображає зміст життя суспільства в цілому і включає три взаємозалежні системи: захищеність, гарантованість, забезпеченість
Р. Япарова [5]	Комплексне поняття, яке відображає ступінь розвитку людського потенціалу, умови, форми і суб'єктивну оцінку його реалізації в процесі життєдіяльності людини, соціальної групи і суспільства в цілому
Б. Бойцов [5]	Сукупність характеристик умов життя населення, які сформувалися в масовій свідомості
Енциклопедія соціології	Збірне поняття, яке характеризує кількісний рівень і різноманітність тих матеріальних і духовних потреб, які здатні задовольнити людина в умовах певного суспільства
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) [3]	Визначення людиною її місця в житті у контексті культури та системи цінностей, в яких вона живе, і у зв'язку з цілями, сподіваннями, стандартами та інтересами цієї людини
Janssen Quality-of-life Studies [9]	Якість життя відображає різницю між надіями та сподіваннями особистості та реальністю її життя. Людська адаптація така, що життєві очікування часто підлаштовуються таким чином, щоб вписуватися в сприйману людиною реальність. Це дозволяє людям, що живуть у складних життєвих обставинах, підтримувати пристойну якість життя
Quality of Life Research Unit, University of Toronto [9]	Ступінь того, наскільки людина здійснює важливі можливості свого життя. Можливості походять з шансів і обмежень, які кожна особистість має в своєму житті, і відображають взаємозв'язок особистих факторів і факторів навколишнього середовища. Задоволення складається з двох елементів: власне відчуття задоволеності і досягнення деяких характеристик
Ontario Social Development Council [9]	Це продукт взаємозв'язку між соціальними та економічними умовами, умовами здоров'я та навколишнього середовища, які впливають на людський і суспільний розвиток

Зокрема, І. Бестужев-Лада визначає категорію "якість життя" як оцінку ступеня задоволення матеріальних потреб, що може бути виміряна за допомогою застосування прийомів непрямой кваліфікації за різними шкалами, оскільки не піддається прямому кількісному вимірюванню [2]. Саме тому, на думку науковця, необхідно оцінювати змістовність праці та дозвілля, задоволеності ними, рівня комфорту у праці та побуті, якості харчування, житла, навколишнього середовища, функціонування соціальних інститутів, якості рівня задоволення потреби в спілкуванні, знаннях, творчості та інших потреб, спрямованих не тільки на самозбереження, а й на самозадоволення та самоорганізацію особистості.

На думку А. Баришевої, оцінювання суспільно-економічного розвитку можливе на основі використання індикаторів "якості життя", які включають в себе ряд соціальних характе-

ристик — демократизації управління, стан середовища проживання людини, здоров'я населення, можливість отримання освіти, умови праці та побуту тощо [1].

А. Ноздріна визначає якість життя як категорію, що об'єднує низку соціально-економічних параметрів розвитку соціоекосистеми та характеризує стан задоволення матеріальних, соціальних та інших потреб теперішнього та майбутніх поколінь в умовах збереження навколишнього середовища залежно від існуючих економічних тенденцій і розвитку [5].

Разом з тим, В. Дробишева пропонує власне визначення, згідно якому якість життя — це інтегральна якісна характеристика життя людей, яка розкриває не тільки життєдіяльність та життєзабезпечення, але і життєздатність суспільства як цілісного соціального організму, його соціальні якості [4].

Рис. 2. Умови і чинники формування якості життя населення

Джерело: [6].

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає якість життя як сприйняття людьми свого положення в житті залежно від культурних особливостей і системи цінностей та в зв'язку з їхніми цілями, сподіваннями, стандартами, турботами. Також ВООЗ пропонує оцінювати якість життя за наступними параметрами:

- фізичні: енергійність, втома, фізичний дискомфорт, сон і відпочинок;
- психологічні: самооцінка, концентрація, позитивні емоції, негативні переживання, мислення;
- ступінь незалежності: повсякденна активність, працездатність, залежність від ліків і лікування;
- життя в суспільстві: повсякденна активність, соціальні зв'язки, дружні зв'язки, суспільна значущість, професіоналізм;
- навколишнє середовище: житло та побут, безпека, дозвілля, доступність інформації екологія (клімат, забрудненість, густанаселеність);
- духовність і особисті переконання.

Загалом, усі вищезазначені дефініції якості життя населення свідчать про існування різних підходів до трактування сутності та змісту цього поняття, однак основні принципи та критерії якості життя визнаються практично усіма науковцями та практиками. Це стосується можливості поєднання в дослідженні поняття "якість життя" різних комбінацій об'єктивного стану та суб'єктивної оцінки.

З метою всебічного і глибшого дослідження проблем якості життя населення необхідним є аналіз умов та факторів її формування.

Під системою чинників формування якості життя розуміють взаємозв'язану в процесі життєдіяльності інтеграцію економічних, соці-

альних, політичних тощо умов існування соціуму, під впливом яких розвиваються соціальні процеси регіону. Зовнішні чинники характеризують вплив, що чиниться на якість життя і розвиток регіону з боку інших регіонів, країни і різних держав. Зовнішні чинники ідентичні внутрішнім, але і мають масштабний характер. Серед зовнішніх чинників, що впливають на якість життя, можна виокремити, наприклад, стан світової економіки або екологічну ситуацію в світі, природні умови, рівень розвитку сусідніх держав, демографічні проблеми асиметричних регіонів або країн тощо.

Внутрішні чинники характеризують якість життя населення усередині окремо взятої території (регіону). Внутрішні чинники, зазвичай, оцінюються з точки зору об'єктивних і суб'єктивних умов соціального буття, особливостей життєвого простору індивіда, соціальних взаємодій усередині регіону. Тут можна виокремити декілька груп чинників: економічні, соціальні, політико-правові, природні, духовні та генетичні.

Для характеристики умов і чинників формування якості життя населення запропоновано узагальнену схему (рис. 2). Всю їхню сукупність умовно розділено на дві великі групи: загальні та регіональні умови і чинники.

До загальних віднесено ті умови і чинники, які пов'язані з державним регулюванням суспільно-економічних умов, явищ і процесів та однаково стосуються всіх територій країни. До цієї групи належать: конституційні права і гарантії, соціальна, демографічна, економічна та соціо-екологічна політика держави [6].

Головною метою соціальної політики є створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічно-

го розкриття творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення в суспільстві соціальної злагоди і стабільності. Об'єктами соціальної політики насамперед є ті особи, групи або спільноти, які потребують певної соціальної підтримки чи захисту: пенсіонери, діти та матері, сім'ї з дітьми, молодь та ін.

Механізм реалізації соціальної політики здійснюється через впровадження та виконання різноманітних програм: освітніх, охорони здоров'я, соціального захисту тощо.

Головною метою демографічної політики є реалізація сукупності заходів, спрямованих на створення сталих кількісних та якісних параметрів відтворення населення (народжуваність, смертність тощо).

Під економічною політикою розуміють сукупність заходів та дій, спрямованих на формування, раціональне використання та розвиток економічного потенціалу країни. Успішне вирішення завдань поліпшення якості життя населення залежить від стану виробництва, перш за все, від виробництва товарів широкого вжитку, відповідності кількості та якості продукції суспільним потребам.

Під соціоекологічною політикою можна розуміти комплекс дій та заходів, спрямованих на забезпечення якості життєвого середовища, — інтегральну характеристику всієї сукупності видів, форм, сфер діяльності людей певної соціоекосистеми або суспільства в цілому, зумовлених рівнем виробництва, економічними відносинами, політичним устроєм та системою цінностей. Головним завданням соціоекологічної політики є вирішення проблеми виживання людини та суспільства в цілому перед загрозою глобальної екологічної катастрофи, захист природного довкілля від руйнування, пошук шляхів та засобів виходу людства з соціоекологічної кризи.

Окреме місце в системі умов та факторів формування якості життя населення посідає регіональна політика, особливістю якої є проектування на державному рівні, а реалізація на регіональному, відповідно до прийнятих для конкретного регіону рішень.

До регіональних віднесено ті умови і чинники якості життя, які за якісними і кількісними характеристиками суттєво відрізняються в регіональному розрізі. До них належать історичні, соціальні, демографічні, економічні, природо-екологічні, екістичні, психологічні, політичні та соціокультурні [6].

Історичний чинник якості життя, який обумовлений історією розвитку певної території, позначається на формуванні регіональних

відмінностей у способі життя населення, їх традиціях та побуті.

Серед соціальних умов і чинників формування якості життя населення найважливішими є стан розвитку медичної сфери та освіти. Рівень розвитку першої визначається системою закладів охорони здоров'я, а також видами соціального забезпечення, відпочинку та фізичної культури. Структура ж освітнього комплексу регіону представлена системою дошкільних закладів, загальноосвітніх навчально-виховних установ, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів. Освіченість населення як результат розвитку освіти в регіоні є однією зі складових інтегрального показника — індексу людського розвитку.

Демографічні чинники безпосередньо впливають на формування кількісних ознак трудових ресурсного потенціалу та опосередковано закладають підґрунтя для розвитку його якісних характеристик. До них належать: динаміка кількості працездатного населення, природний і механічний рух населення, статеві-вікова структура та ін.

Економічне зростання (спад), інноваційний розвиток, спеціалізація регіонального господарства, диференціація доходів населення, зайнятість, умови праці, — все це є економічними умовами і чинниками формування якості життя населення.

Серед найважливіших природо-екологічних умов і чинників, що впливають на якість життя населення: клімат, стан навколишнього середовища, ризик виникнення в регіоні стихійних лих та екологічних катастроф, які за впливом можуть перевершити сукупну дію решти факторів. Крім того, до природо-екологічних чинників належать рівень екологізації технологій та рівень екологічної освіти населення.

Екістичні умови і чинники якості життя ґрунтуються на постійних і цілеспрямованих діях суспільства щодо організації мережі населених пунктів, раціонального "вмонтування" їх у природне довкілля, встановлення між ними ефективних і стійких взаємозв'язків. Екістична діяльність людства надзвичайно активна. І ця активність продовжує зростати.

В інтегральній оцінці якості життя набуває значення психологічний дискомфорт, який відчувають люди в разі перенаселення та тимчасового значного скупчення населення. Таким чином щільність і скупченість населення можна розглядати як один з психологічних факторів.

Соціально-психологічні умови і чинники значною мірою визначають соціальні ціннісні установки людей (зокрема, економічні і пол-

ітичні установки), зміни у змісті буденної свідомості, у світогляді. Психологічні чинники визначаються наступними характеристиками: відчуття пристосованості до соціальних і економічних умов життя, планування свого майбутнього, самооцінка повсякденного настрою та емоційного стану, рівень емоційного стресу в місцевому суспільстві, наявність моральної підтримки між членами співтовариства, ступінь соціального неблагополуччя та соціальний стрес.

До політичних чинників належать політична активність населення, рівень політичних свобод та рівень розвитку громадянського суспільства. Політичні фактори впливають на життєвий рівень населення через діяльність уряду, партій, громадських організацій тощо. Для забезпечення та підтримки гідного рівня та якості життя населення в державі повинен бути створений сприятливий політичний клімат, який передбачає забезпечення прав опозиції, захист прав меншин, прозорість та демократичність виборчих компаній, дієвість громадянського суспільства, становлення партій як виразника інтересів громадян тощо, а також реалізацію стабільної державної політики, спрямованої на всебічне врахування інтересів країни.

Зазначимо, що перелічені умови і чинники формування якості життя населення не діють окремо, а лише у взаємозв'язку та взаємозалежності, підсилюючи або послаблюючи вплив один одного.

ВИСНОВКИ

Таким чином, однозначно можна стверджувати, що якість життя є сучасною парадигмою цивілізаційного розвитку. Це припускає необхідність виявлення взаємозв'язків складових якості життя, нових підходів до створення та використання методів оцінки якості життя людини та продовольчої безпеки країни.

Література:

1. Барышева А.В. Перестройка: социально-экономические проблемы. — М.: Наука, 1990. — 54 с.
2. Бестужев-Лада И.В. Методологические проблемы исследований качества, уровня и образа жизни. — М.: И-т социолог. иссл. АН СССР, 1978. — 98 с.
3. Всесвітня організація охорони здоров'я. — Режим доступу: <http://www.who.int>
4. Дробышева В.В., Герасимов Б.И. Интегральная оценка качества жизни населения региона. — Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та. 2004. — 108 с.

5. Кизим Н.А., Зинченко В.А. Качество жизни населения и внешнеэкономическая деятельность предприятий. — Х.: "ИНЖЭК", 2009. — 184 с.

6. Пономаренко В.С., Кизим М.О., Узунов Ф.В. Рівень і якість життя населення України. — Харків, 2003. — 226 с.

7. Субетто А. И. Качество жизни: грани проблемы. — Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2004. — 170 с.

8. Тодоров А.С. Качество жизни. Критический анализ буржуазных концепций. — М.: Прогресс, 1980. — 224 с.

9. The Global Development Research Center (GDRC). — Режим доступу: <http://www.gdrc.org/uem/qol-define.html>

References:

1. Barysheva, A.V. (1990), Perestrojka: social'no-jekonomicheskie problemy [Restructuring: the socio-economic problems], Nauka, Moscow, Russia.

2. Bestuzhev-Lada, I.V. (1978), Metodologicheskie problemy issledovanij kachestva, urovnja i obraza zhizni [Methodological problems of research quality, the level and way of life], Institute of Social Research Academy of Sciences USSR, Moscow, Russia.

3. World Health Organization, available at: <http://www.who.int>

4. Drobysheva, V.V., Gerasimov, B.I. (2004) Integral'naja ocenka kachestva zhizni naselenija regiona [Integral assessment of the quality of life of the region], State Technical University of Tambov, Tambov, Russia.

5. Kizim, N.A., Zinchenko, V.A. (2009), Kachestvo zhizni naselenija i vneshnejekonomicheskaja dejatel'nost' predpriyatij [Quality of life and activities of foreign enterprises], INZHEK, Kharkov, Ukraine.

6. Ponomarenko, V.S., Kyzym, M.O. and Uzunov, F.V. (2003) Riven' i iakist' zhyttia naselennia Ukrainy [The level and quality of life in Ukraine], Kharkiv, Ukraine.

7. Subetto, A.I. (2004), Kachestvo zhizni: grani problemy [Quality of life: the edge of the problem], Nikolai Nekrasov State University of Kostroma, Kostroma, Russia.

8. Todorov, A.S. (1980), Kachestvo zhizni. Kriticheskij analiz burzhuaznyh koncepcij [Quality of life. A critical analysis of bourgeois concepts], Progress, Moscow, Russia.

9. The Global Development Research Center (GDRC), available at: <http://www.gdrc.org/uem/qol-define.htm>

Стаття надійшла до редакції 22.10.2013 р.